

2-6-2023

Introductie tot Heemstedse geschiedenis

Wandeling

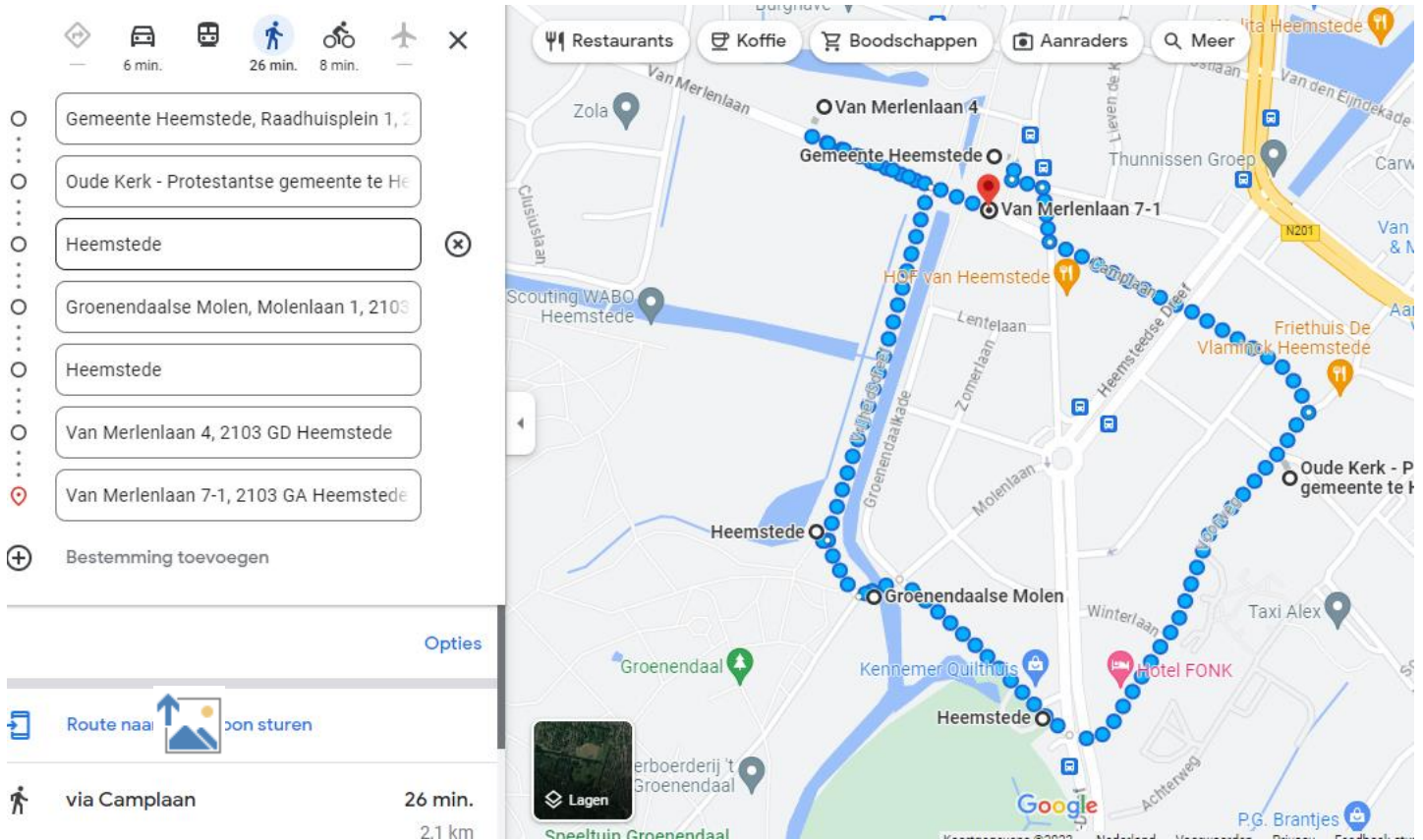

Loek de Haas & Adam Shaw
HVHB

Doel van de wandeling:

Het doel van de wandeling is om mensen te introduceren tot de historische kant van Heemstede door verschillende historische aspecten te behandelen. Dit zijn: algemene geschiedenis, personen/families, industriegeschiedenis, tweede wereldoorlog en architectuur.

Het verloop van de wandeling:

- 1: Raadhuis – algemene geschiedenis
- 2: Oude kerk – algemene geschiedenis & persoonsgeschiedenis
- 3: Algemene begraafplaats, fam. Van Vollenhoven – persoonsgeschiedenis
- 4: Algemene begraafplaats, fam. Van Lennep – algemene geschiedenis
- 5: Molen van Groenendaal – industriegeschiedenis
- 6: Vrijheidsmonument – tweede wereldoorlog
- 7: van Merlenlaan 4 – architectuur

Raadhuis

Wij staan hier bij het Raadhuis van Heemstede. De bouw ervan is begonnen in 1906 en is in 1907 in gebruik genomen. De twee architecten waren J. Th. J. Cuypers & J. Stuyt. Cuypers was de zoon van de architect van het rijksmuseum en net zoals Stuyt was hij een bekende architect in die tijd. Stuyt heeft ook een ander gebouw in Heemstede ontworpen, namelijk Hageveld, dit was echter later in zijn leven, de constructie van het Hageveld is begonnen in 1922.

Nu wij hier in het centrum van het huidige Heemstede staan is het een goed moment om het te hebben over het ontstaan van Heemstede. Rond 1290 vestigde een lid van de adellijke familie van Holy zich aan het Spaarne. Hij bouwde een kasteel op de plek die wij nu nog het Oude Slot noemen. Hij kreeg van graaf Floris V de ambachtsheerlijkheid Heemstede geleend. Door middel van schenkingen en aankopen groeide het gebied van Bennenbroek tot en met de Hout, die nu bij Haarlem hoort. Het middelpunt was de Mariakapel die in 1345 was gebouwd.

In 1466 scheidde Berkenrode zich af als afzonderlijke heerlijkheid Berkenrode. Dit deel is ten westen van de Herenweg. Het Landgoed Berkenrode is zeker een aanrader om over te leren en om te bezoeken.

Aan het einde van de 15de eeuw telde Heemstede 65 Haardsteden of woonplaatsen met naar schatting ongeveer 225 inwoners.

Van 1290 tot nu zijn er veel verschillende ambachtsheren geweest, soms werd de heerlijkheid geërfd en soms werd het verkocht. Een van de ambachtsheren die de heerlijkheid had gekocht was Adriaan Pauw van 1620 tot 1653, hij was de opdrachtgever voor de bouw van de oude kerk, maar daarover later meer, bij de oude kerk.

Toen Adriaan Paul in 1653 overleed werd de heerlijkheid Heemstede gesplitst in de heerlijkheid Bennebroek en de heerlijkheid Heemstede.

Oude kerk

Deze oude kerk is in 1625 gebouwd in opdracht van Adriaan Pauw. Hij is gebouwd op de resten van de in 1345 gebouwde Mariakapel die vermoedelijk in 1573 door watergeuzen is verwoest. De opdracht voor de hervormde protestantse kerk werd in 1622 gegeven.

De kerk was gebouwd als eenbeukige gotische kerk. Voor de familie Pauw waren er ook 38 rouwborden in de kerk, maar die zijn in 1795 door de gemeente weggehaald. In 1652 werd er een tweede zijbeuk aan de kerk toegevoegd.

Adriaan Pauw was de onderhandelaar namens Nederland bij de vrede van Münster in 1648, het einde van de tachtigjarige oorlog.

Verder heeft Pauw ook het oude slot verbouwd tot een renaissancekasteel met torens en mooie tuinen eromheen. Na de vrede van Münster liet Pauw een steen uit Münster metselen in de poort. Hij liet ook de houten brug vervangen voor een stenen burg: de Pons Pacis of in het Nederlands de Vredesbrug.

Van het kasteel is vandaag de dag alleen nog maar het koetshuis over, de rest is in 1811 gesloopt, aangezien het niet meer in een staat was dat het bruikbaar kon zijn. Adriaan Pauw ligt bijgezet hier voor ons, in de Oude Kerk.

Algemene begraafplaats: fam. Van Vollenhoven

Wij staan nu voor de algemene begraafplaats van Heemstede. De start van de begraafplaats ligt in 1828 en tot op vandaag komen er nog uitbreidingen. De originele begraafplaats is ontworpen door de destijds erg bekende Jan David Zocher op het terrein van de voormalige buitenplaats Westermeer. De locatie moest iets buiten Heemstede liggen omdat het toen door de wet verboden werd om lichamen rond de kerk te begraven. In plaats van in of rond de kerk, wat daarvoor gebruikelijk was. Deze tuin- en landschapsarchitect ontwierp de begraafplaats in een Engelse stijl. Met weinig rechte lijnen en met incorporaties van waterpartijen die open en gesloten delen verdeelde. Latere toevoegingen aan de begraafplaats zijn niet meer in de Engelse stijl.

In 1926 kwam er een uitbreiding in de vorm van een ingangspartij, een urnentuin en een columbarium, een soort urnenmuur als laatste bestemming voor de assen. We kunnen vanaf hier de portierswoning (links), de aula (midden) en het dienstgebouw (rechts) zien.

Er liggen veel bekende Heemstedenaren begraven in de begraafplaats, zoals de familie van Vollenhoven, een erg rijke familie die hun geld hadden verdiend door bier te brouwen. Ze hadden destijds het grootste biermerk van Nederland, de Gekroonde Valk. Met dit geld konden ze een grote kapel laten bouwen met een graftombe daaronder. In de graftombe liggen de vader, de moeder en een zoon die al op anderhalfjarige leeftijd was gestorven. De andere zoon groeide op met de moeder en maakte veel reizen om bijvoorbeeld de paus te ontmoeten. Later is hij in Madrid gaan wonen en is hij getrouwd met de nicht van de Spaanse koning. Hij is op 91-jarige leeftijd gestorven en is ook in Madrid begraven.

Dit zijn maar enkele van de vele uitzonderlijke mensen die hier zijn begraven en wilt u hier nog meer over weten kijk dan op de website van de historische vereniging Heemstede-Bennenbroek. Hier kan u al de informatie nog nalezen en nog veel meer informatie vinden.

4: Algemene begraafplaats: fam. Van Lennep

Verder ligt hier de familie van Lennep, deze familie heeft meerdere burgemeesters aan Heemstede geleverd, zo ook David Eliza van Lennep, de burgemeester van Heemstede van 1891 tot 1916. In die tijd is het aantal inwoners in Heemstede verdubbeld. Om te begrijpen hoeveel hij heeft betekend voor het moderne Heemstede moeten we eerst het Heemstede van de 19de eeuw schetsen.

In de 17de eeuw waren er in Heemstede veel blekerijen. In 1651 waren er 330 huisgezinnen, er waren 12 grote lijnwaad- en Camericsdoek-blekerijen die ieder 30-60 personen werk gaven en er waren 28 kleerblekerijen waar 10-12 mensen nodig waren. Blekerijen waren dus een groot deel van de inkomsten in Heemstede.

Ook waren er in de 17de eeuw veel buitenplaatsen in Heemstede, vooral van rijke adellijke families, de Leidsevaart hielp hier heel goed mee, via het water was het namelijk mogelijk om veel meubels te verplaatsen wanneer het zomer werd, dit was ook mogelijk via het Spaarne en het toen nog volle Haarlemmermeer.

Maar in de 19de eeuw was het geen welvarende tijd meer voor Heemstede. Veel buitenplaatsen werden verkocht doordat de eigenaren ze niet meer konden onderhouden, hiermee ging ook de werkgelegenheid omlaag. Ook het aantal blekerijen nam sterk af. Een groot deel van de bevolking was minvermogend, het drankmisbruik nam toe en de armoede steeg, de armoedezorg was dus zeer duur voor de gemeente en dit drukte zwaar op de begroting.

Toen werd David Eliza van Lennep de burgemeester van Heemstede in 1891 en hij heeft in zijn 25 jaar burgemeesterschap Heemstede op de kaart weten te zetten. Na onderhandelingen met Haarlem gaf hij in 1908 de opdracht voor de bouw van een gasfabriek bij wat de-nu de -

Heemstedse haven wordt genoemd, deze zorgde ervoor dat de lantaarns niet meer op petroleum hoefde te branden. Ondanks eerder verzet werd de fabriek al snel immens populair, onder andere doordat de lantaarns nu bleven branden bij volle maan.

In 1912 gaf hij de opdracht voor het uitbreidingsplan van 1912. Dit plan werd ontworpen door de architecten Jos Cuypers en Jan Stuyt, dezelfde architecten als die van het raadhuis. Als gevolg van dit uitbreidingsplan zijn er veel straten in Heemstede bij gekomen. Hierdoor was Heemstede van 1880 dunbevolkt en arm, en was Heemstede van 1920 veel dunbevolkter en valt er over David Eliza van Lennep te zeggen dat hij de vader is van het moderne rijke Heemstede.

Molentje van Groenendaal:

We zijn nu aangekomen bij het molentje van Groenendaal. Deze kleine molen en toen ook nog een pompegebouw waren in 1776 gebouwd om het hoger gelegen landgoed Groenendaal te voorzien van voldoende water tijdens droge zomers. Dit water werd gebruikt voor vijvers, waterlopen en fontein. John Hope, de eigenaar van landgoed Groenendaal, kocht het in 1767 voor 27.000 gulden, ongeveer 280.000 euro.

Wanneer er niet genoeg wind was kon de molen niet draaien en kreeg landgoed Groenendaal niet genoeg water. Daarom besloot John Hope in 1779 een stoommachine te laten bouwen zodat er ook bij windstil water gepompt zou kunnen worden, dit zou tevens de tweede stoommachine in Nederland zijn. Reinse Lieve Brouwer kreeg uiteindelijk de opdracht om de machine te bouwen, Brouwer had ook de eerste Nederlandse stoommachine helpen bouwen en was dus een zeer geschikte kandidaat. In 1781 was de bouw klaar en direct kwamen mensen uit het hele land samen om te kijken naar het hypermoderne apparaat.

De stoommachine is tot rond 1820 in gebruik geweest en uiteindelijk in 1842 is de stoommachine als schroot aan een Haarlemse sloper verkocht. Ook het pomphuis was weggehaald en dus functioneerde het molentje niet meer om water te pompen. Het was dus een siermolen geworden voor de ingang van het wandelbos. Later zijn de wieken en de draai-installaties rond 1990 gerenoveerd tot een weer werkende molen. Ook is de molen voor korte tijd gebruikt als een theehuis. En in de jaren '60 is de molen gebruikt als schuil- en voederplaats voor herten en als winterverblijf voor de toen nog aanwezige kangoeroes.

Vrijheidsmonument:

We zijn hier aangekomen bij het vrijheidsmonument. Dit monument is in 1948 onthuld als symbool voor de bevrijding van Nazi Duitsland na de tweede wereldoorlog. Het is ontworpen door de Haarlemse beeldhouwer Mari Andriessen. Deze beeldhouwer heeft tijdens de oorlog zijn huis en atelier vrijgesteld om gebruikt te worden als uitvalsbasis voor het verzet. Ook heeft hij na de oorlog nog veel andere oorlogsmonumenten ontworpen door het hele land. De Vrijheidsdreef is natuurlijk de perfecte plek voor dit standbeeld, maar grappig genoeg is de Vrijheidsdreef niet vernoemd naar de bevrijding na de tweede wereldoorlog. De Vrijheidsdreef was namelijk in 1913 aangelegd als herinnering aan de bevrijding van Nederland van Frankrijk honderd jaar geleden in 1813.

Zoals ik al had gezegd staat de vrouw als symbool voor de bevrijding. Ze heeft daarom ook een afgewende blik die laat zien dat ze zich afkeert tegen de bezetters. Op het voetstuk staan de namen van 53 slachtoffers uit Heemstede.

Eerste waren het er 45 maar in 2015 waren er 8 namen aan toegevoegd. Toen ze deze namen aan het toevoegen waren was er een tijds capsule gevonden onder het monument met een kortverhaal over alle 45 slachtoffers. Er is toen een tweede tijds capsule gemaakt voor de verhalen van de

8 slachtoffers die werden toegevoegd. Deze zijn daarna allebei weer onder het voetstuk begraven. In 2015 is ook het boek van de namen onthult. Hierin staan de namen van 162 joodse slachtoffers uit Heemstede.

Voordat het vrijheidsmonument hier stond, stond er een gedenksteen voor het 40 jaar regeringsjubileum van koningin Wilhelmina. Als een teken van verzet werden hier tijdens de oorlog vaak bloemen neergelegd. Totdat een SS-leider zo boos was geworden dat het beeld vernietigd werd.

Naast dit verzet zijn er nog veel andere verhalen te vertellen. Zoals het verhaal van broeder Joseph, de leider van de verzetsgroep ECH/3. De groep van 17 opereerde vanaf de zomer van 1940 in de zolder van het broederhuis op de herenweg. Ook Anton van der Waals deed hieraan mee, Broeder Joseph stond in contact met de Engelse geheime dienst en hij was dus een waardevol persoon. Echter na een jaar aan contact proberen te krijgen lukte het nog steeds niet. Er moest eerst een seincode naar Engeland gesmokkeld worden door Henk Schoenmaker. Van der Waals beweerde dat hij hierbij kon helpen, hij had een boot in Scheveningen geregeld. Maar tijdens de autorit naar Scheveningen zijn Henk Schoenmaker en van der Waals opgepakt door de politie. Henk is in een cel gezet terwijl van der Waals tegen broeder Joseph zei dat Henk veilig in Engeland zat. Enkele dagen later werd er een inval gedaan in het broederhuis en werden broeder Joseph, van der Waals, van Lent, Schoonderbeek en Tillema opgepakt. Van der Waals kreeg een beloning van 5000 gulden (ongeveer 95.000 euro's) terwijl Broeder Joseph en Henk Schoenmaker in januari 1942 gefusilleerd werden. Van Lent is in zijn cel gestorven, Schoonderbeek is in Auschwitz gestorven en Tillema is bij een bombardement in een strafkamp in Duitsland gestorven. In 1948 is van der Waals voor de rechter in Den Haag gekomen voor het verraden van 83 verzetsmensen en dit getal is volgens sommige experts nog hoger. Hierdoor werd van der Waals ook wel de grootste verrader van Nederland genoemd. Van deze 83 mensen zijn er 34 gefusilleerd en van der Waals kreeg in 1950 hetzelfde lot toen hij de doodstraf kreeg voor zijn daden.

Van Merlenlaan 4

Tot nu toe hebben we het gehad over algemene geschiedenis, de tweede wereldoorlog, industrie en we zijn langs de algemene begraafplaats geweest, we hebben het nog niet gehad over architectuur, daar nu meer over.

De villa hier voor ons is gebouwd in 1909 in opdracht van de heer F. van Heel. De architect van deze villa was K.C.P. de Bazel, een van de meest belangrijke architecten in de eerste twee decennia van de 20ste eeuw. Hij ontwierp onder andere het nu stadsarchief van Amsterdam, het hoofdkantoor van de Heidemaatschappij in Arnhem en de synagoge in Enschede, hoewel dat laatste ontwerp pas werd uitgevoerd na zijn dood.

De Bazel wordt gezien als een van de belangrijkste vernieuwers van het Nederlandse landhuis.

De villa is gebouwd in een sobere baksteenarchitectuur met 17de en 18de -eeuwse kenmerken. Deze stijl werd veel gebruikt in de vroeg 20ste eeuw. De belangrijkste van de 17de en 18de -eeuwse kenmerken zijn: Eenvoud en duidelijkheid in vorm & functie, gebruik van gepleisterd baksteen, focus op de hoofdvorm wat veelal resulteert in een blokvormig gebouw, strenge symmetrie en niet teveel decoratie met als detaillering slechts eenvoudige dingen, vaak oudhollandse elementen zoals kruiskozijnen en luiken.

In 1913 heeft de villa de gouden medaille gekregen in de Haarlemsche Gevelwedstrijd, georganiseerd door Afdeling Haarlem. In 1973 is deze villa gesplitst in twee woningen, dit is sinds 2020 niet meer zo, het is nu weer 1 woning.

Heemstede nu: afsluiting

Wij hebben nu kort besproken hoe Heemstede van een Heerlijkheid in de buurt van Haarlem is gegaan naar een van de meest welvarende gemeentes van Nederland met op 4 na hoogste huishoudelijk inkomen. Als jullie meer willen leren over de geschiedenis van Heemstede heeft de HVHB heel veel te bieden.

Hierop zie je Heemstede in de 17de eeuw toen de oude kerk werd gebouwd.

Hierop is het overgebleven koetshuis te zien van de - door Adriaan Pauw gerenoveerde renaissancekasteel - versie van het oude slot, verder is ook de vredesbrug te zien.

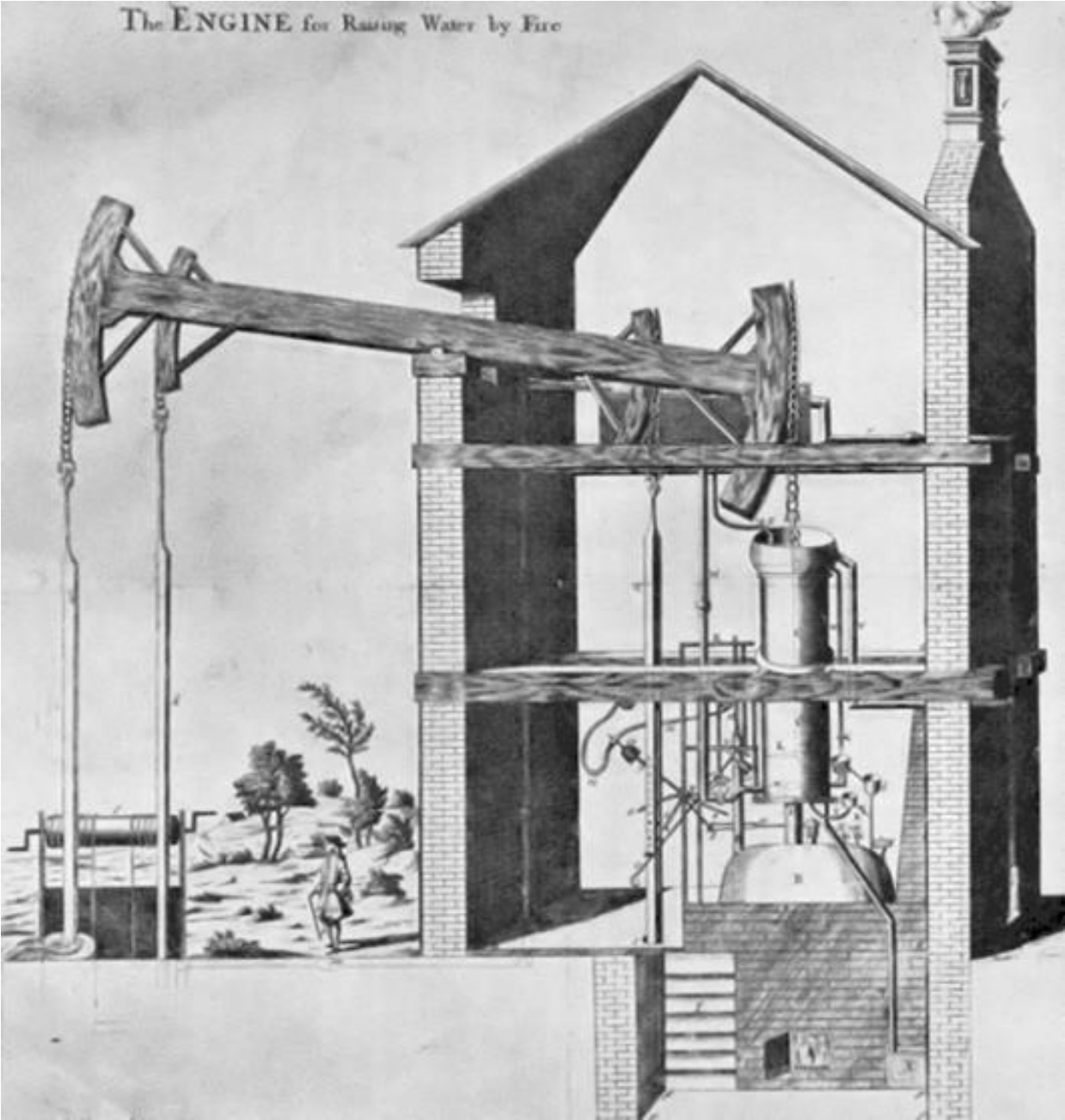

Grafkapel familie van Vollenhoven

David Eliza van Lennep

Stoommachine

Tekening Groenendaalse molen met pomphuis en stoommachine.

Wilhelmina monument voordat die verwoest werd

Anton van der Waals

Broeder Joseph